

УДК 346.542

М.М. ПАРХОМЕНКО, Інститут економіко-правових досліджень НАН України

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ

Ключові слова: якість, управління якістю, якість продукції, стандартизація, акредитація, технічне регулювання

Розбудова економіки нашої країни та намагання її піднесення до світового рівня висуває перед суб'єктами господарювання ряд важливих завдань, що потребують вирішення. Одне з найважливіших серед них – підвищення конкурентоспроможності українських виробників товарів і послуг, їх вихід на європейський та світовий ринки. Вирішення цього завдання передбачає реалізацію цілого комплексу заходів структурно-організаційного, техніко-інноваційного та правового характеру. Серед них і адаптація національної системи стандартизації, метрології та сертифікації (технічних стандартів, процедур та органів з оцінки відповідності тощо) до системи технічного регулювання Європейського Союзу, що вимагає поглибленого дослідження останньої.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що система технічних норм і стандартів Європейського співтовариства є досить складною як з точки зору особливостей та динаміки свого розвитку, так і її практичного впровадження, а також, як показує досвід ринкової інтеграції третіх країн з єдиним ринком Співтовариства та досвід нових країн-членів ЄС, адаптація технічних норм і стандартів відбувається в односторонньому порядку, тобто з боку останніх, а не з боку Співтовариства.

Вказана тематика досліджувалася вітчизняними науковцями і представлена у працях таких авторів, як В.К. Мамутов [1], В.С. Бєлих [2], О.В. Зверєва [3], Р.В. Овчаренко [4],

М.І. Шаповал [5] та ін., однак додаткового розгляду потребує міжнародний досвід забезпечення якості продукції з погляду намагання України стати членом Європейського співтовариства.

Тому мета статті полягає в дослідженні міжнародного досвіду щодо забезпечення якості продукції та визначенні можливості його застосування в Україні на сучасному етапі розвитку економіки. Її новизна полягає в аналізі міжнародного досвіду забезпечення якості продукції та розгляді необхідності його застосування в Україні з метою сприяння підвищенню конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників як на внутрішньому, так і на світовому ринку та забезпеченні належного захисту прав споживачів.

Якість продукції та послуг є одним із найважливіших факторів успішної діяльності будь-якої організації. На сьогодні в усьому світі стали суттєво жорсткішими вимоги, що висуваються споживачем до якості продукції.

Сьогодні підприємства розвинутих країн все ширше застосовують ефективний економічний інструмент - систему якості, яка відповідає визнаним міжнародним вимогам, що містяться у міжнародних та європейських стандартах з якості та сертифікації. Ефективність цього інструмента зростає у зв'язку з прийняттям у багатьох країнах законодавства, яке встановлює жорсткі вимоги щодо безпечності продукції для здоров'я та життя людини, захисту прав та інтересів споживачів, охорони навколишнього природного середовища, тощо.

Сьогодні головним завданням економіки промислово розвинутих країн є підвищення продуктивності праці і поліпшення якості продукції, що дозволяє при низькій її собівартості забезпечувати високий прибуток і конкурентоздатність на світовому ринку. Досягнути цього можна лише в умовах управління якістю продукції.

В західноєвропейських країнах, як і в колишньому Радянському Союзі, управління

якістю продукції розглядалось як складова частина загального народногосподарського механізму і вважалось, що розвиток його відбувається одночасно з удосконаленням управління народним господарством. У зв'язку з цим основні принципи планування якості та організації системного управління нею, як правило, оформлялись у вигляді законів або державних стандартів. На сучасному етапі при переході до ринкової економіки мають місце зміни в управлінні якістю продукції. Вони торкнулись, в першу чергу, контролю якості продукції, оцінки якості, сертифікації відповідності [6]. Частина запланованих змін втілюється в життя, а частина так і залишається нездійсненими.

Те саме можна сказати й про політику ЄС в сфері забезпечення якості і захисту прав споживачів, яка почала свій розвиток у рамках спільного ринку майже разом із створенням Європейського економічного співтовариства, здійснюючи вплив сьогодні на інші напрямки економічного розвитку країн співдружності, а також усієї світової спільноти.

Формування політики ЄС у сфері забезпечення якості продукції має свою певну історію. Перш за все слід відмітити, що її формування почалося з розвитку систем стандартизації та сертифікації на міжнародному рівні. Виникнення загального ринку в Європі в рамках ЄС дало поштовх розвитку стандартизації продукції, систем якості та їх сертифікації в масштабах Європи. В 1946 році утворилася Міжнародна організація по стандартизації ISO (International Association Standartization) як спеціалізована організація ООН з центром в Женеві. Першим з напрямків діяльності ISO була уніфікація продукції яка провадилася шляхом аналізу та уніфікації національних стандартів на продукцію.

Вбачається, що саме міжнародний розвиток систем стандартизації та сертифікації відіграв найважливішу роль у забезпеченні якості вироблюваної продукції державами – членами ЄС. Так у 1957 році в Римі було під-

писано Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (далі - Договір) та на базі Договору було організаційно створено Європейське економічне співтовариство (далі – ЄС) зі своєю внутрішньою структурою та органами [7] та визначалися напрямки політики ЄС у сфері забезпечення якості продукції.

Проведення політики ЄС у сфері забезпечення якості висвітлює необхідність розробки певного єдиного підходу до забезпечення якості продукції, що виробляється та реалізується у країнах-учасниках. У 1987 році була розроблена серія стандартів ISO 9000, в основу яких покладений стандарт Британської організації по стандартизації, який, у свою чергу, бере початок від американських стандартів на якість готової продукції (MIL-Q9858), прийнятих в кінці 1950-х років Міністерством оборони США. Ці стандарти були схвалені Британським інститутом стандартів (British Standards Institution – BSI). Вони отримали позначення BSI 5750 і були прийняті в 1979 році для Великобританії. ISO адаптувала цей стандарт та прийняла серію стандартів ISO 9000 версії 1987 року. Ці стандарти переглядались потім в 1994 та 2000 роках і стали основою розвитку робіт в області якості не тільки в Європі, але й в усьому світі [8]. Як бачимо, розроблені стандарти увібрали у себе досвід багатьох розвинутих країн світу.

При підготовці до відкритого загальноєвропейського ринку були вироблені єдині стандарти та підходи до технологічних регламентів, гармонізовані національні стандарти на системи якості, створені на основі стандартів ISO серії 9000, введені в дію їх європейські аналоги – EN серії 29000. Велике значення надається сертифікації систем якості на відповідність цим стандартам, створенню авторитетного європейського органу по сертифікації відповідно до вимог стандартів EN серії 45000. Вказані стандарти повинні стати гарантами високої якості, захистити мільйони

споживачів від низькоякісної продукції, стимулювати виробників до нових досягнень в області якості [9]. Мабуть саме застосування певного симбіозу досвідів забезпечення якості різними країнами і дозволило виробити загальні підходи та стандарти, що стали прийнятними для усіх країн-учасниць.

Однак встановлення лише відповідних стандартів не вирішувало проблему забезпечення якості продукції. Для нормального функціонування європейського ринку продукція, що поставляється, повинна бути сертифікованою незалежною організацією. Окрім сертифікації продукції проводиться акредитація випробувальних лабораторій і працівників, що здійснюють контроль та оцінку якості продукції. Найважливіший аспект їх діяльності – контроль відповідності вимогам споживача і розгляд конфліктів, які мають місце між виробником і постачальником продукції. Фірми проводять ще більш інтенсивну політику в області підвищення якості продукції, а процеси піддаються більш жорсткому контролю. Такий підхід ми вважаємо цілком обґрунтованим і таким, що забезпечує підвищення якості вироблюваної продукції.

Підтвердженням цього висновку є те, що якість стала чинником забезпечення конкурентоспроможності продукції європейських країн. Однак для реалізації такої стратегії було потрібно створити єдині законодавчі вимоги (директиви) щодо забезпечення якості продукції під час її виробництва та єдині стандарти та процеси перевірки якості виробленої продукції, щоб переконатися, що фірма відповідає вимогам ринку.

На цьому етапі розвиток нормативної бази ЄС щодо забезпечення якості продукції не завершився. В 1985 році була прийнята нова концепція гармонізації стандартів, введені вимоги по забезпеченню безпеки і надійності. Ці вимоги є рекомендаційними, але забезпечення єдиних вимог має велике значення, тому і орієнтується Європа на основопо-

ложні стандарти ISO 9000 і EN 29000. На нашу думку, прикладом подальшого прагнення вироблення єдиних підходів щодо забезпечення якості продукції можна вважати введення маркірування продукції знаком CE, який свідчить, що продукція відповідає вимогам Європейського стандарту [10], а також введення з березня 2002 року Радою СІНА (Європейська рада із стандартизації) присудження знаку «Keurmark», що також підтверджує відповідність виробленої продукції європейським вимогам.

Важливість вирішення проблеми підвищення якості продукції у країнах-членах ЄС спонукала до розвитку спільних організацій із забезпечення якості. Були утворені Європейська координаційна рада з випробувань і сертифікації та Європейський комітет із оцінки та сертифікації систем якості. До складу комітету входять організації по сертифікації Великобританії, Швейцарії, ФРН, Австрії, Данії, Швеції, Франції, Іспанії, Португалії, Греції, Голландії, Бельгії, Фінляндії, Норвегії, Ірландії та Італії.

Вбачається, що головним завданням діяльності міжнародних організацій з якості є повне задоволення запитів мільйонів споживачів єдиного європейського ринку щодо якісної продукції. Її вирішення є гарантом підвищення конкурентоспроможності підприємств-товаровиробників та забезпечення прав споживачів.

Вступ України до СОТ висуває на перший план необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на світовому рівні. Європейський ринок ставить серйозні задачі перед фірмами інших країн, що намагаються потрапити на нього. Для того, щоб вистояти в конкурентній боротьбі, найбільші фірми Європи об'єднують зусилля для вибору прогресивних форм і методів управління якістю продукції, пов'язують з їх упровадженням гарантію стабільної якості продукції. Такі програми включають стабільну технологію, належну систему

підтримки технологічної точності устаткування і оснащення, метрологічні засоби контролю і випробувань продукції, ефективну систему підготовки кадрів.

У вересні 1988 року президенти 14 найбільших фірм Західної Європи підписали Угоду про створення Європейської фундації управління якістю (ЕФУК). Область діяльності Європейської фундації управління якістю полягає у підтримці керівництва західноєвропейських компаній в прискоренні процесу створення якості для досягнення переваг в загальній конкуренції та стимулюванні і при необхідності допомозі всім учасникам західноєвропейського співтовариства брати участь в діяльності по поліпшенню якості та зміцненню культури європейської якості. З метою стимулювання товаровиробників ЕФУК спільно з Європейською організацією за якістю (ЕОК) заснував Європейську премію з якості, яка починаючи з 1992 року, присуджується кращим фірмам.

Можна виділити наступні відмітні особливості європейського підходу до рішення проблем якості: законодавча основа для проведення всіх робіт, пов'язаних з оцінкою і підтвердженням якості; гармонізація вимог національних стандартів, правил і процедур сертифікації; створення регіональної інфраструктури та мережі національних організацій, уповноважених проводити роботи по сертифікації продукції і систем якості, акредитаційних лабораторій, реєстрації фахівців за якістю; введення контролю якості під час виробництва як однієї з головних чинників забезпечення функціонування системи управління якістю на виробництві, а також введення спеціальних стимулюючих та заохочувальних заходів і т.д.

Слід відзначити, що своєрідні підходи щодо забезпечення якості продукції були характерні для Європи і США до середини 1980-х років, потім західний підхід став поступово ідентичним східному.

На початку 1990-х років приводився гра-

фік динаміки рівня якості в Японії, Європі та США. Так, у 1975 році відбулася зміна лідерства в області забезпечення якості продукції - в лідери стали виходити країни, в недавньому минулому випускаючи низькопробну продукцію, що знаходилися в стані економічної кризи, потерпілі від війни, які не мали, по суті, своїх природних ресурсів, але все-рйоз зайнялися підйомом економіки країни і життєвого рівня населення на базі використання нетрадиційних методів організації управління якістю. Так, до 1985 року на частку Японії доводилося більше половини товарів, що продаються в світі, таких, як фотокамери (84 %), касетні відеомагнітофони (84 %), годинники (82 %), калькулятори (77 %), високочастотні кухонні печі (71 %), телефонні апарати (66 %), мотоцикли (55 %), кольорові телевізори (53 %) та ін. Проте, з 1991–1992 років у лідера в області якості, Японії, настала економічна криза, яка привела до зміни об'ємів продажів і зниження конкурентоспроможності товарів. На цьому фоні відбулося вирівнювання рівнів якості між Японією, США та Європою [11].

Хоча гармонізація національних систем технічного регулювання держав-членів ЄС прямо не передбачається нормами Договору про заснування Європейського співтовариства, необхідність здійснення таких заходів була підтверджена рішеннями Суду ЄС ще на перших етапах формування єдиного ринку. Сьогодні джерелами права у сфері технічного регулювання ЄС є (поряд зі згаданими статтями Договору і рішеннями Суду ЄС) є десятки директив, які прийнято розділяти на дві групи: директиви «старого» підходу і директиви Нового та Глобального підходів.

До директив Нового та Глобального підходів належать директиви, на які згідно з рішенням Ради ЄС чи Ради і Парламенту ЄС поширюються принципи, викладені у резолюціях Ради від 07.05.1985 р. та від 21.12.1989 р. [12]. До директив «старого» підходу належать усі інші директиви з гар-

монізації технічних норм і стандартів держав-членів Співтовариства. На основі резолюцій Ради від 07.05.1985 р. та від 21.12.1989 р. нині прийнято понад 29 директив із гармонізації, які стосуються безпеки споживчих товарів. Зокрема, таких категорій товарів, як будівельні матеріали, іграшки, косметика, електротехніка, прилади та обладнання, упаковки, вибухонебезпечні речовини тощо. Крім того, існує ряд проектів директив Нового і Глобального підходів, розроблених Комісією, але не затверджених Радою і Парламентом.

У деяких випадках директиви Нового підходу можуть застосовуватися паралельно з іншими директивами ЄС, наприклад, із Директивою щодо загальної безпеки товарів, Директивою щодо безпечності товарів, якщо останні містять положення, не охоплені директивами нового підходу. Діючі системи оцінки відповідності виробів та їх якості складаються з двох підсистем: обов'язкової та добровільної [5]. Підсистема обов'язкової оцінки стосується усіх товарів, що постачаються на єдиний ринок виробниками країн-членів чи третіх країн. Вона покликана піклуватися про те, щоб в обороті перебували лише безпечні для людини та навколишнього середовища вироби. Символом відповідності виробу нормам, зазначеним у директивах ЄС, є маркування CE (Certified for Europe). Наявність такого символу на продукції (імпоротної чи внутрішнього виробництва) означає, що виробник провів необхідну процедуру оцінки цього товару і може вільно реалізувати його на ринку ЄС. Знак розміщується безпосередньо на виробі, упаковці чи на супровідній документації [13].

Окрім великої кількості директив так званого старого підходу до окремих видів продукції, діють спеціальні закони або урядові рішення про стандартизацію та сертифікацію, метрологію, контроль на ринку, акредитацію. Окремими законами й актами регулюється безпека харчової продукції та захист прав споживачів.

Нормативна база кожної з країн ЄС включає всі європейські стандарти (нині їх близько 18000), ухвалені європейськими організаціями зі стандартизації CEN і CENELEC. Кожна країна приймає їх як національні.

Суто національні стандарти становлять незначну кількість (від 2 до 30 % загальної кількості), які відображають специфіку економіки окремої країни. Стандарти є добровільними до застосування. Частина стандартів слугує доказовою базою відповідності вимогам європейських директив. Ці стандарти розробляються CEN і CENELEC за спеціальним мандатом Єврокомісії [14].

У більшості країн ЄС функції стандартизації, сертифікації, метрології, ринкового нагляду, акредитації та захисту прав споживачів розмежовано. Існують окремі інститути зі стандартизації. Зазвичай це асоціації, незалежні органи зі сертифікації, державні установи з метрології, розвинені калібрувальні недержавні служби, державні або недержавні служби з акредитації. Ринковий нагляд здійснюють відповідні інспекції за галузями економіки або інспекція нагляду за безпекою промислових товарів та окремо інспекція нагляду за безпекою харчової продукції. В окремих країнах існують державні органи захисту прав споживачів, а в низці країн цим питанням займаються незалежні громадські організації. Сьогодні вбачається за необхідне розмежування в Україні вказаних функцій чому може сприяти прийняття Закону України «Про ринковий нагляд» з докладним визначенням компетенції органів із стандартизації, оцінки відповідності та захисту прав споживачів.

Розглянувши викладене, можна визначити, що міжнародний досвід забезпечення якості продукції свідчить про необхідність законодавчого закріплення відповідних вимог щодо якості продукції. Таке закріплення відбувається у спеціальному законодавстві, яке у сфері технічного регулювання базується на європейських директивах Нового та

Глобального підходів та доповнюється так званою тріадою директив щодо відповідальності за дефектну продукцію, загальну безпеку продукції та модульний підхід до оцінки відповідності та маркування знаком СЕ які в сукупності можна вважати узагальноною європейською моделлю системи технічного регулювання.

Проведений аналіз дозволив зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що проблема забезпечення якості продукції у країнах-членах ЄС розглядається міжнародними організаціями з якості головним завданням діяльності яких є повне задоволення запитів мільйонів споживачів єдиного європейського ринку щодо якісної продукції. Її вирішення є гарантом підвищення конкурентоспроможності підприємств-товаровиробників та забезпечення прав споживачів.

2. Аналіз міжнародного досвіду забезпечення якості продукції свідчить про необхідність певної гармонізації національної системи технічного регулювання до систем технічного регулювання держав-членів ЄС, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробника як на внутрішньому, так і на світовому ринку.

3. Вбачається необхідним розмежування в Україні функцій стандартизації, сертифікації, метрології, ринкового нагляду, акредитації та захисту прав споживачів чому може сприяти прийняття Закону України «Про ринковий нагляд» з докладним визначенням компетенції органів із стандартизації, оцінки відповідності та захисту прав споживачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Макутов. - К. : Юринком Интер, 2003. – 207 с.

2. Белых В. С. Гражданско-правовое обеспечение качества продукции, работ и услуг : сб. науч. тр. / В. С. Белых ; отв. ред.

О. А. Герасимов. – Екатеринбург : Бизнес, менеджмент и право, 2007. – 300 с.

3. Зверева Е. В. О правовых средствах обеспечения качества товаров, работ и услуг в сфере хозяйствования / Е. В. Зверева // Экономика и право. – 2004. – № 1 (8). – С. 28–31.

4. Овчаренко Р. В. Основные направления адаптации украинского законодательства к европейскому в сфере технического регулирования / Р. В. Овчаренко // Вестник Донецк. нац. ун-та. Сер. В. Экономика и право. – 2004. – № 1. – С. 321–329.

5. Шаповал М. І. Основи стандартизації, управління якістю і сертифікації / М. І. Шаповал. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2006. – 174 с.

6. Біла книга. Про політику адаптації вітчизняного законодавства у галузі норм і стандартів до європейських вимог. – К. : Держспоживстандарт України, 2006. – 65 с.

7. Луцишин П. В. Європейські інтеграційні процеси: формування єдиного ринку : монографія / П. В. Луцишин, С. В. Федонюк. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. – 200 с.

8. Маніє Ф. Технічні правила і стандарти в ЄС : навч. посіб. / Ф. Маніє, О. Чувпило. – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 135 с.

9. Бичківський Р. В. Метрологія, стандартизація, управління якістю і сертифікація / [Бичківський Р. В. та ін.]. – Львів : Львівська політехніка, 2004. – 560 с.

10. Боженко Л. І. Метрологія, стандартизація та акредитація / Л. І. Боженко. – Львів : Афіша, 2004. – 324 с.

11. Кане М. М. Системы, методы и инструменты менеджмента качества / М. М. Кане, Б. В. Иванов, В. Н. Корешков, А. Г. Схиртладзе. – СПб. : Питер, 2008. – 560 с.

12. Кириченко Л. С. Основи стандартизації, метрології, управління якістю / Л. С. Кириченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 446 с.

13. Управление качеством / под ред. С. Д. Ильенковой. – М. : ЮНИТИ, 2008. – 334 с.

14. Зелена книга про політику адаптації національного законодавства у сфері технічного регулювання та споживчої політики до європейських вимог. – К.: Держспоживстандарт, 2006. – 80 с.

Пархоменко М. М. Міжнародний досвід забезпечення якості продукції / М. М. Пархоменко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 344–350 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10pmmzjp.pdf>

Розглядається міжнародний досвід регулювання якості продукції та робиться висновок про необхідність його застосування на сучасному етапі економічного розвитку в Україні з метою підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного товаровиробника, як на внутрішньому, так і на світовому ринку.

Пархоменко М.Н. Международный опыт обеспечения качества продукции

Рассматривается международный опыт регуляции качества продукции и делается вывод о необходимости его приложения на современном этапе экономического развития в Украине с целью повышения конкурентоспособности продукции отечественного товаропроизводителя, как на внутреннем, так и на мировом рынке.

Parkhomenko M.N. International Experience of Providing of Quality of Products

International experience of adjusting of quality of products is examined and drawn conclusion about the necessity of his application on the modern stage of economic development in Ukraine with the purpose of increase of competitiveness of products of domestic commodity producer both on internal and on world market.